

## ਬੇਨਤੀ

ਭਰਥਰੀ ਹਰੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪੁਰਾਤਨ ਪ੍ਰਸਿਧ ਕਵੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਨਾ ਕੇਵਲ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ, ਸਗੋਂ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਦੇ ਸਭਯ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਰੋਸ਼ਨ ਹੈ।

ਇਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਤ੍ਰੈ ਸ਼ਤਕ: ਸਿੰਗਾਰ ਸ਼ਤਕ, ਨੀਤੀ ਸ਼ਤਕ ਤੇ ਵੈਰਾਗ ਸ਼ਤਕ, ਪਰਮ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਲਥੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਭਯ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਹੋ ਚੁਕੇ ਹਨ। ਪੱਛਮ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਰਥਰੀ ਹਰੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਉਲਥਾ ਡਚ ਪਾਦਰੀ ਰਾਜਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੰ: ੧੬੫੧ ਈ: ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਫੇਰ ਅਨੇਕਾਂ ਉਲਥੇ ਪੱਛਮੀ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਕੀਤੇ। ਭਰਥਰੀ ਹਰੀ ਦੇ ਰਾਜਰ ਕ੍ਰਿਤ ਉਲਥੇ ਨੇ ਪੱਛਮੀ ਵਿਦਵਾਨ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਪੁਰਾਤਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਸਤਕਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪੜ੍ਹਨ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਉਲਥੇ ਕਰਨ ਵਲ ਰੁਚੀ ਵਧਾਈ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਤਕਾਂ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਉਲਥੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕਵੀ ਕੁਲ ਚੂੜਾਮਨੀ ਸ਼੍ਰੀ ਯੁਤ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕ੍ਰਿਤ 'ਨੀਤੀ ਸ਼ਤਕ' ਦਾ ਅਤੀ ਉਤਮ ਉਲਥਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਭਰਥਰੀ ਹਰੀ ਮਾਨੋ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਆਪ ਬੋਲਦਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਭਰਥਰੀ ਹਰੀ ਜੀਵਨ ਤੇ ਭਾਰੀ ਖੋਜ ਭਰੀ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਭਾਰਥਰੀ ਜੀ ਦਾ ਵੈਰਾਗ ਸ਼ਤਕ ਪਰਮ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਤੇ ਖਾਸ ਕਰ ਸਾਧੂਆਂ ਵਿਚ ਅਤਿ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਬ੍ਰਿਜ ਭਾਸ਼ਾ ਜਾਂ ਸੰਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਅਤਿ ਉਤਮ ਉਲਥਾ ਕਵਿ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਹਰਦਯਾਲ ਜੀ ਕ੍ਰਿਤ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰਿਯ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਸ ਦੀ ਬੋਲੀ ਸਾਧਾਰਨ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਲਈ ਸਮਝਣੀ ਬਹੁਤ ਔਖੀ ਹੈ ਤੇ ਉਲਥਾ ਬਹੁਤ ਸੁਤੰਤਰ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਵੈਰਾਗ ਸ਼ਤਕ ਦੇ ਉਲਥੇ ਦੀ ਭਾਰੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਇਸ ਲੋੜ ਦੀ ਪੂਰਨਤਾ ਲਈ ਲੇਖਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਰਮ ਮਿਤ੍ਰ ਸ: ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੈਰਿਸਟਰ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਵਸ ਇਹ ਉਲਥਾ ਬਹੁਤ ਵਰ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਕਈ ਰੁਝੇਵਿਆਂ ਕਰਕੇ ਮੁਕਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਿਆ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਲੇਖਕ ਪਾਠਕਾਂ ਤੋਂ ਖਿਮਾਂ ਦਾ ਚਾਹਵਾਨ ਹੈ।

ਇਸ ਉਲਥੇ ਵਿਚ ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਹੋ ਸਕਿਆ ਹੈ ਭਰਥਰੀ ਹਰੀ ਜੀ ਦੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਅੱਖਰੋਂ ਅੱਖਰ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕਿਧਰੇ ਭਾਵ ਖੋਲ੍ਹਣ ਯਾ ਛੰਦ ਪੂਰਤੀ ਆਦਿ ਲਈ ਕੁਝ ਵਾਧੂ ਪਦ ਪਾਉਣੇ ਪਏ ਹਨ।

ਜਿਸ ਛਾਪੇ ਦੇ ਨੁਸਖੇ ਤੋਂ ਇਹ ਉਲਥਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਉਹ ਬਹੁਤ ਚਿਰਕਾ ਛਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਕੰਮ ਦੇ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਪਿਆ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਉਸਦੇ ੧੦੫ ਤੋਂ ਮਗਰਲੇ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਫੇ ਗੁਮ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਸੋ ਉਸ ਨੁਸਖੇ ਦੇ ੧੦੫ ਸ਼ਲੋਕ ਹੀ ਲੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਦੂਜਾ ਨੁਸਖਾ ਪ੍ਰੋਹਿਤ ਗੋਪੀ ਨਾਥ ਜੀ ਦੇ ਤ੍ਰੈ ਸ਼ਤਕਾਂ ਦਾ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਵੈਰਾਗ ਸ਼ਤਕ ਦੇ ੧੧੬ ਸ਼ਲੋਕ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਸ਼ਤਕਾਂ ਦੀ ਇਹ ਐਡੀਸ਼ਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਉਲਥੇ ਵੀ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਪੁਰਾਣੇ ਮਿਤ੍ਰ ਧਰਮਅਨੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਲਈ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ।

ਤੀਜਾ ਨੁਸਖਾ ਮਿ: ਟੈਲਿੰਗ ਵਾਲਾ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਤਨ ਛਪਿਆ ਹੋਯਾ ਹੈ ਤੇ ਵਡੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਕਈ ਪੁਰਾਤਨ ਲਿਖਤੀ ਨੁਸਖੇ ਲੱਭਕੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਵੈਰਾਗ ਸ਼ਤਕ ਦੇ ੧੧੩ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ੪੨ ਫੁਟਕਲ, ਅਰਥਾਤ ਕੁਲ ੧੧੫ ਸ਼ਲੋਕ ਦਿੱਤੇ ਹਨ।

ਦੋ ਸ਼ਲੋਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤ੍ਰੈਆਂ ਨੁਸਖਿਆਂ ਤੋਂ ਵਾਧੂ ਕਵੀ ਹਰਦਯਾਲ ਜੀ ਦੇ ਉਲਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਉਹ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਮਿ: ਟੈਲਿੰਗ ਤੇ ਕਵੀ ਹਰਦਯਾਲ ਜੀ ਦੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਸ਼ਲੋਕ ਅਜੇਹੇ ਹਨ ਜੋ ਪ੍ਰੋਹਿਤ ਗੋਪੀ ਨਾਥ ਜੀ ਤੇ ਸ਼੍ਰੀ ਯੁਤ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਨੀਤੀ ਸ਼ਤਕ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਉਲਥਾ ਮੁੜ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨਾ ਵਾਧੂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਯਾ ਹੈ।

ਇਸਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋਹਿਤ ਗੋਪੀ ਨਾਥ ਦੇ ਵੈਰਾਗ ਸ਼ਤਕ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਨੁਸਖੇ, ਮਿ: ਟੈਲਿੰਗ ਤੇ ਕਵੀ ਹਰਿਦਯਾਲ ਜੀ ਦੇ ਵੈਰਾਗ ਸ਼ਤਕ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਯੁਤ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨੀਤੀ ਸ਼ਤਕ ਵਿਚ ਆਏ ਹਨ, ਸਾਰੇ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਉਲਥਾ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਕੁਝ ਸ਼ਲੋਕ ਜੋ ਪ੍ਰੋ: ਗੋਪੀ ਨਾਥ ਜੀ ਨੇ ਸਿੰਗਾਰ ਸ਼ਤਕ ਵਿਚ ਤੇ ਕਵੀ ਹਰਿਦਯਾਲ ਜੀ ਯਾ ਮਿ: ਟਾਨੀ ਨੇ ਵੈਰਾਗ ਸ਼ਤਕ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਉਹ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਕਈ ਸੰਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖੋ ਵੱਖ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਮਿ: ਟੈਲਿੰਗ, ਮਿ: ਟਾਨੀ, ਪ੍ਰੋ: ਗੋਪੀ ਚੰਦ, ਪੰ: ਹਰਿਦਾਸ ਆਦਿ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਬਹੁਤ ਕੁਛ ਮਿਲਦਾ ਜੁਲਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਉਲਥੇ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ੧੧੬ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਪ੍ਰੋਹਿਤ ਗੋਪੀ ਨਾਥ ਜੀ ਵਾਲਾ ਰਖਿਆ ਹੈ ਤੇ ਮਗਰਲੇ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਭੇਦ ਨਾਲ ਪ੍ਰੋ: ਟੈਲਿੰਗ ਜੀ ਦੇ ਮਿਸ਼੍ਰਿਤ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਭਾਵੇਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨ ਇਹ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਰਥਰੀ ਹਰੀ ਦੇ ਸ਼ਤਕਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਸ਼ਲੋਕ ਮਗਰੋਂ ਹੋਰ ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਰਚੇ ਹੋਏ ਵੀ ਰਲਾਏ ਗਏ ਹਨ ਪਰ ਇਹ ਨਿਰਨਾ ਕਰਨਾ ਕਠਿਨ ਹੈ ਕਿ ਕਿਹੜੇ ਕਿਹੜੇ ਸ਼ਲੋਕ ਛੇਪਕ ਹਨ। ਪਰ ਕਈ ਸੰਚੈਕਰਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕਾਂ ਨੇ ੧੧੫, ੧੧੬ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੀ ਸ਼ਲੋਕ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਤੇ ਮਿਸਟਰ ਟੈਲਿੰਗ ਨੇ ਵੀ ੧੧੩ ਸ਼ਲੋਕ ਦੇਕੇ ਮਗਰੋਂ ੪੨ ਸ਼ਲੋਕ ਫੁਟਕਲ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਔਖਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰੇ ਫੁਟਕਲ ਸ਼ਲੋਕ ਸੱਕ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ, ਗੋਂਦ, ਭਾਵ ਤੇ ਬੋਲੀ ਆਦਿ ਅਤਿ ਉੱਤਮ ਹਨ ਤੇ ਭਰਥਰੀ ਜੀ ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਮੂਲ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਕ ਤਤਕਰਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਵੇ ਕਿ ਇਸ ਉਲਥੇ ਵਿਚ ਕਿਹੜੇ ਸ਼ਲੋਕ ਦਾ ਉਲਥਾ ਕਿਸ ਥਾਂ ਹੈ।

ਉਲਥਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਦਾਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਲੇਖਾਂ ਦੀ ਸਹੈਤਾ ਲੀਤੀ ਹੈ, ਖਾਸ ਕਰ ਉਪਰ ਦੱਸੀ ਤ੍ਰੈ ਸ਼ਤਕਾਂ ਦੀ ਟਿਪਣੀ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਤੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਪ੍ਰੋ: ਗੋਪੀ ਨਾਥ, ਮਿ: ਟਾਨੀ, ਮਿ: ਟੈਲਿੰਗ, ਪ੍ਰੋ: ਕੀਥ, ਪੰ: ਚਾਰੂ ਦੇਵ ਤੇ ਮਿਸਟਰ ਕੈਨੇਡੀ ਆਦਿ ਦੇ ਲੇਖਾਂ ਤੋਂ ਸਹੈਤਾ ਲੀਤੀ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਸਬੰਧੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਹਿੱਸਾ ਸ੍ਰੀ ਯੁਤ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕ੍ਰਿਤ ਭਰਥਰੀ ਹਰੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚੋਂ (ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਗਯਾਨੁਸਾਰ) ਲੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਲਈ ਦਾਸ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪਰਮ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹੈ।

ਭਰਥਰੀ ਹਰੀ ਜੀਵਨ ਸਬੰਧੀ ਇਕ ਵਡਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਸ਼ਤਕਾਂ ਦਾ ਕਰਤਾ ਭਰਥਰੀ ਹਰੀ ਉਹ ਰਾਜਾ ਭਰਥਰੀ ਸੀ ਜੋ ਰਾਜ ਛੱਡ ਕੇ ਜੋਗੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਯਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ? ਲੇਖਕ ਨੇ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਆਪਣੀ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦਾ ਸਾਹਸ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਲੱਭਣ ਦਾ ਵੀ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਭਰਥਰੀ ਹਰੀ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਕੀ ਚਾਨਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਯੁਤ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਸ਼ੋਧਣ ਦੀ ਪਰਮ ਕ੍ਰਿਪਾਲਤਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਲਈ ਦਾਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਿਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹੈ।

ਲਾਹੌਰ

੩੧-੩-੪੧

ਮਾਨ ਸਿੰਘ